

“ÖLMEK İÇİN ÇOK ERKEN!”

17. ve 18. YÜZYILDA ANADOLU’DA KAZALARIN SEBEP OLDUĞU ÇOCUK ÖLÜMLERİ ve YARALANMALARI ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Yahya ARAZ*

Özet

Esas olarak şer‘iyye sicilleri ve fetva mecmualarına dayanan bu çalışma, 17. ve 18. yüzyılda Anadolu’da yanma, düşme ya da hayvanlar tarafında tepilme gibi çocuklarda yaralanma ve ölümlere yol açan kazalardan yola çıkarak onların yaşamını anlamayı denemektedir. Bu kazalar özellikle erken yaşlardaki çocuklar hakkındaki malzemenin kıt olduğu bir dönemde onlara dair değerli bilgiler sağlamaktadır. Kazaların dikkatli bir okuması bize çocukların yaşamı, büyütülmesi, oyunları ve içlerinde yaşadıkları çevreyle ilişkileri hakkında yararlı ipuçları sağlayacaktır.

Anahtar kelimeler: Osmanlı Anadolu’su, çocuklar, kazalar, gündelik yaşam, şer‘iyye sicilleri, fetva mecmuaları.

Abstract

“TOO EARLY TO DIE!”

AN EVALUATION ON THE DEATHS AND INJURIES OF CHILDREN CAUSED BY ACCIDENTS IN THE 17TH-18TH CENTURIES ANATOLIA

Mainly based on court records and fatwa collections, this article tries to understand the lives of children by studying deaths and injuries caused by accidents such as burning, falling or being kicked by animals in 17th and 18th centuries Anatolia. Those accidents provide valuable information about children during a period in which materials on children especially of early age was scarce. A careful reading of those accidents will give us useful hints on the lives of children, their upbringing, plays and their relationship with the environment they lived.

Keywords: Ottoman Anatolia, children, accidents, daily life, court registers, fatwa collections.

* Dokuz Eylül Üniversitesi Buca Eğitim Fakültesi; yahya.araz@deu.edu.tr.

Makale için sunduğu değerleri önerilerinin yanında, Arnold Van Gennep’in burada kullanılan Fransızca çalışmasının ilgili yerlerini İngilizceye çeviren University of Nottingham’dan Prof. Colin Heywood’a ve katkılarından dolayı makalenin hakemlerine müteşekkirim. Bu çalışma, Osmanlı toplumunda çocuklar üzerine yaptığım ve yakın bir zamanda yayınlanmasını umduğum araştırmalarımın bir parçası olarak okunmalıdır.

Giriş

Çocukluğun ve çocukların tarihi, Avrupa ve Amerikan tarihçiliğinde son derece canlı ve verimli bir araştırma alanı iken, Osmanlı tarihçiliğinde bu husustaki araştırmaların henüz emekleme aşamasında olduğunu görmek için aile tarihi çalışmalarına bakmak yeterli olacaktır. Son yıllarda Osmanlı ailesi üzerine yapılan çalışmalarda gözlenen artışa rağmen bu çalışmalarda çocuklar ya ihmal edilmiş ya da kaynakların önemli oranda yönlendirmesiyle sadece belli açılardan ele alınmıştır. Bugün, Osmanlı toplumunda vasilik, çocukların nafakaları, yetim çocukların hakları, çocuk evlilikleri gibi hukuk alanına giren meseleler ve toplumsal yansımaları hakkında çok şey bilinmektedir. Ancak çocukların nasıl vakit geçirdikleri, toplumun onları nasıl algıladığı, oynadıkları oyunlar, kız veya erkek çocuk olmanın pratikte ne ifade ettiği gibi hususlarda çok az şey üretilmiştir. Hülya Tezcan'ın saray çocukları üzerine yaptığı çalışması alana çok önemli bir katkıdır¹. Ancak sarayda büyük bir ihtimalla büyütülen padişah çocukları diğer çocukların yaşamlarının anlaşılmasına ne kadar katkı sağlayabilir?

Kaynakların görece çeşitlenmeye başladığı Tanzimat sonrası döneme yönelik ilginin daha fazla olduğu görülmektedir. Kendisini çocuk literatürü, dergiciliği, devletin çocuk politikalarının inşası, yetim ve fakir çocukların bakımı, oyun kültürü gibi birçok farklı alanda gösteren bu ilgi önemli çalışmaların ortaya çıkmasını sağlamıştır². Ancak 19. yüzyıl öncesine³ ait çalışmaların son derece sınırlı olması 19. yüzyıl ve sonrasını çalışan araştırmacıların Osmanlı toplumunda çocuklar ve çocuklukla ilgili zaman zaman naif genellemelerde bulunmasına yol açmıştır⁴. Philippe Ariès'in 1960'ta

¹ Hülya Tezcan, *Osmanlı Sarayının Çocukları*, Aygaz, İstanbul 2006.

² Cüneyd Okay, *Osmanlı Çocuk Hayatında Yenileşmeler*, Kırkambar Yayınları, İstanbul 1998; Bekir Onur, *Türkiye'de Çocukluğun Tarihi*, İmge Kitabevi, Ankara 2005; Nazan Maksudyân, *Hearing the Voiceless-Seeing the Invisible: Orphans and Destitute Children as a Actors of Social, Economic, and Political History in the late Ottoman Empire*, Sabancı Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2008.

³ Bu makede "Tanzimat öncesi" ile "19. yüzyıl öncesi" tanımlamaları zaman zaman birbirinin yerine geçecek şekilde kullanılmıştır. Tanımlamaların ikisi de Osmanlı modernleşme sürecinin çocukların yaşamına katmaya başladığı yeniliklerin öncesini anlatmaktadır.

⁴ Gottfried Hagen, "He Never Took the Path of Pastime and Play": Ideas of Childhood in Ottoman Hagiography", *Scripta Ottomanica et Res Altaicae Festschrift für Barbara Kellner-*

Fransızca olarak yazdığı, 1962’de de *Centuries of Childhood* adıyla İngilizceye çevrilen eserinin etkisinde kalan bazı çalışmalarda, 19. yüzyıldan önce Osmanlı toplumunda çocukların yetişkinlerden ayrı bir varlık olarak algılanmadıkları iddia edilmiştir.

Ariès özetle, Avrupa insanının 16-17. yüzyıla kadar bir “çocukluk düşüncesi”ne sahip olmadığını, çocukların yetişkinlerden ayrı bir varlık olarak değil de onların bir minyatürü ya da başka bir deyişle “küçük yetişkinler” olarak görüldüğünü iddia etmiştir. O, “modern aile”nin nasıl ve hangi süreçlerden geçerek ortaya çıktığı sorusunun cevabını arıyor, çocuklarla ilgili düşüncelerin değişiminin “modern aile”nin oluşumunda merkezi bir yere sahip olduğunu düşünüyordu⁵. Ona göre, Ortaçağ’da çocuklar annelerinin bakımına ihtiyaç duymamaya başladığı dönemlerden itibaren yetişkinlerin dünyasına giriyor, onların konuşmalarına katılıyor ve onlarla birlikte sosyalleşiyordu. Ancak 16. ve 17. yüzyılda, diğer gelişmelerle birlikte, okulların yaygınlaşmaya başlaması, çocukların yetişkinlerden ayrı bir varlık olarak ortaya çıkmasını sağlayacaktır. Çocuklar okullar sayesinde yetişkinlerin dünyasından soyutlanacak ve akranlarıyla daha fazla vakit geçirmeye başlayacaklardı. Ariès’e göre bu gelişmeler “modern çocukluk düşüncesi”nin oluşumuna zemin hazırlayacaktır⁶.

Ariès’in Ortaçağ toplumlarının bir “çocukluk düşüncesine” sahip olmadığı tezi sert bir şekilde eleştirildi. Eleştiriler onun kaynak kullanımına ve bugüne odaklı düşünmesine yoğunlaştı. Çocukluk tarihi araştırmalarının ulaştığı aşamada Ariès’in tezleri işlevini kaybetmiştir⁷. Çalışmasının en büyük başarısı ortaya attığı tezlerden ziyade, biyolojik olarak olgunlaşmamış olmaları gerçeğine karşın çocuklarla ilgili algıların zamansal ve mekânsal bağlamda bir

Heinkele zu ihrem 60. Geburtstag, Harrassowitz Verlag, Wiesbaden 2002, s. 95-96. Bu makalesini bana gönderme zahmetinde bulunduğu için Dr. Gottfried Hagen’e müteşekkirim.

⁵ Hugh Cunningham, *Children and Childhood in Western Society since 1500*, Longman, London and New York 1995, s. 6-7.

⁶ Philippe Ariès, *Centuries of Childhood A Social History of Family Life*, Alfred A. Knopf, New York 1962.

⁷ Linda A. Pollock, *Forgotten Children Parent-child relations from 1500 to 1900*, Cambridge University Press, 1996, s. 23; Colin Heywood, “Centuries of Childhood: An Anniversary- and Epitaph?”, *Journal of the History of Childhood and Youth*, III/3 (2010), 343-345.

toplumdan diğere farklılaşabileceği düşüncesinin gelişimine ve yerleşmesine olan katkısıdır⁸.

Türkiye’de çocukların ve çocukluğun tarihi üzerine yapılan bazı çalışmalarda Ariès’in tezleri 19. yüzyıl öncesi dönemin birkaç cümle ile genelleştirilip geçiştirilmesinde bir dayanak noktası olarak kullanılmıştır. Mesela Yerasimos, 16. yüzyıldan 19. yüzyıla değin Batılı seyyahların gravür ve çizimlerinden yola çıkarak çocuklar üzerine yaptığı değerlendirmede Ariès’i kendisine referans olarak almıştır. Ona göre; Yabancı ressamaların çizmiş olduğu bu çocuklar, Osmanlı toplumunda çocukların giyim kuşamları ile tam anlamıyla ‘küçültülmüş’ büyük olduğunu göstermektedir. Ariès’in Batı toplumları için belirlediği bu özelliğin Osmanlı toplumu için de geçerli olduğunu saptamak ilginçtir⁹.

Yerasimos’un tespiti Osmanlı çocukluk tarihi açısından yeni bir gelişme sayılmamalıdır. Çünkü çok daha önceleri, 19. yüzyılın ilk yarısında, Miss Pardoe, “iki yaşındaki bir çocuk ile yirmi yaşındaki bir kadının kıyafetleri arasında bir fark olmadığını” yazarak aynı tespiti yapmıştır¹⁰. Ancak Yerasimos’un yazdıkları başka çalışmalar için de ilham kaynağı olacak, çocuklar 19. yüzyıl öncesi Osmanlı toplumunda “küçük yetişkinler” olarak tanımlanacaktır¹¹.

Kıyafetler üzerinden yapılan karşılaştırmalar Osmanlıların bir çocukluk tasavvuruna sahip olmadığını mı gösterir? Ya da çocukların “küçük yetişkin” olarak gördüklerini mi? “Küçük yetişkin” tanımlaması ne anlatmaktadır? Son soruya Cüneyd Okay’ın *Osmanlı Çocuk Hayatında Yenileşmeler* adlı çalışmasından bir cevap üretilebilir. Okay, aynı tezin etkisi altında kalarak, Tanzimat öncesi dönemi, çocuğun toplumda ayrı bir yeri ve konumunun olmadığı, onun farklı bir varlık olarak algılanmadığı ve değişik şeylere ihtiyaç

⁸ Allison James-Chris Jenks-Alan Prout, *Theorizing Childhood*, Polity Press, Cambridge 1998, s. 26-28.

⁹ Marianna Yerasimos, “16.-19. Yüzyıl Gravür ve Suluboyalarında Osmanlı Çocuk Figürleri”, *Toplumsal Tarihte Çocuk*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1994, s. 58.

¹⁰ Miss Pardoe, *The City of The Sultan; And Domestic Manners of The Turks, in 1836*, Volume I, Henry Colburn Publisher, London 1838, 246.

¹¹ Güven Gürkan Öztan, *Türkiye’de Çocukluğun Politik İnşası*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2009, s. 25-26; Okay, *Osmanlı Çocuk Hayatında Yenileşmeler*, s. 26-28.

duyduğunun bilinmediği bir dönem olarak tarif etmektedir. İşte “*küçük yetişkin*”, ifade edilen dönemin çocuğudur¹².

Batılı seyyahların çizimleri üzerinden oluşturan Osmanlı çocukluk algısının, Osmanlıların çocuklar hakkında ürettikleri kaynaklarla sınanmaya ihtiyacı vardır. Bunu yapmaya imkân verecek kaynakların mevcut olduğu belirtilmelidir. Sadece siciller, fetva mecmuaları ve adap risaleleri gibi çok tanıdık kaynakların bu açıdan yapılacak bir okuması dahi Osmanlıların 19. yüzyıldan önce çocukları nasıl algıladıkları, onları yetişkinlerden farklı görüp görmedikleri, kız ve erkek çocuklarını nasıl tasavvur ettikleri ve bu tasavvurlarını gündelik yaşama nasıl yansıtıtları hakkında sorulacak birçok soruya cevaplar üretecektir.

Bu makale, bu soruların en azından bir bölümüne, 17. ve 18. yüzyılda çocukların karşılaştıkları ve bir kısmı ölümle sonuçlanan kazalar üzerinden cevaplar aramayı denemektedir. Fetva mecmuaları, adap risaleleri ve dönemin Anadolu coğrafyasından çeşitli kentlere ait mahkeme kayıtları çalışmanın ana kaynağını oluşturmuştur. Boğulmak, düşmek, yanmak ve hayvanlar tarafından tepilmek etrafa olan ilgileri sürekli gelişim halinde olan çocukların yaygın bir şekilde karşılaştıkları kazalardır. Bundan dolayıdır ki kaynaklara en çok yansıyan çocuklar arasında bu talihsizlikleri yaşayanlar da vardır¹³. Bu nedenle kazalar, Avrupa çocukluk tarihçiliğinde gündelik yaşamın ve özellikle çocukların toplum içindeki konumunun anlaşılmasında önemli bir kaynak işlevi görmüştür¹⁴. Aynı şeyin İslam dünyası için de geçerli olduğunu düşünmek mümkün müdür? Avner Gil’adi bu kazaların Ortaçağ İslam dünyasında çocukların yaşamının anlaşılmasındaki önemini kabul etmiştir¹⁵. 1497’de ölen İslam bilgini Muhammed el-Sakhawi çocukların düşme, yanma, boğulma gibi kazalarla karşılaştıklarını ve bundan dolayı yaşamlarını kaybettiklerini

¹² Okay, *Osmanlı Çocuk Hayatında Yenileşmeler*, s. 26-28.

¹³ Hugh Cunningham, *The Invention of Childhood*, BBC Books, London 2006, s. 42.

¹⁴ Barbara A. Hanawalt, *The Ties That Bound Peasant Families in Medieval England*, Oxford University Press, New York-Oxford 1986, s. 13.

¹⁵ Avner Gil’adi, *Children of Islam Concepts of Childhood in Medieval Muslim Society*, St. Martin’s Press, New York 1992, s. 76-78.

yazmıştır¹⁶. Osmanlı toplumu için durumun ne olduğu sorusu oldukça yerindedir. Aşağıda buna dair giriş niteliğinde bir değerlendirme bulunmaktadır.

1. Nasıl ve Ne Zaman? Çocuklar, Kazalar ve Ölümler

18. yüzyılın başında Karahisar-ı Sahib (bundan sonra Afyon) Mahkemesi kayıtlarına küçük bir çocuğun ölümünü yansıtan şöyle bir olay yansımıştır:

“Medine-i Karahisâr-ı Sâhib kazâsına tâbi Salar nam karye sükkânından Süleyman bin Üveys nâm kimesne meclis-i şer‘de takrîr-i kelâm idüb tarih-i kitâbdan iki gün mukaddem sulbi oğlum Üveys üzerine kendi mülk menzirimde ateş isâbet idüb kendi san‘ıyla ihrâk-ı bi-n-nâr olub biemrillah‘ül-melik‘ül-kahhâr oğlum sagîr-i mezbûr Üveys fevt olmuşdur taraf-ı şer‘-i kadîmden üzerine varılıb ... keşf ve tahrîr olunmak taleb iderim dedikde Mevlana Mustafa Efendi irsâl oldahi bi‘l-fi‘l Medine-i [Karahisar] sancağına ber-vech-i arpalık mutasarrıf olan sa‘âdetlü Es-seyyid Mehmed Paşa hazretleri tarafından Ahmed Ağa ve zeyl-i vesikâda mestûr‘ul-esâmi olan müslimin ile karye-i mezbûrede vaki‘ merkûm Süleyman‘ın menziline varılıb sagîr-i mezbûr Üveys‘e nazar eylediklerinde mezbûrun sol tarafının böğrü ve uyluğu ve kıcı ihrâk-ı bi-n-nâr olub fevt olduğu mu‘ayeneten müşâhid olunduktan sonra mahrûk-ı mezbûrın babası Süleyman ve validesi Ayşe bint-i İlyas nâm hatun i‘ade-i kelâm idüb oğlumuz müteveffâ-yı mezbûrun dem ve diyetine müteallik ahâli-i karyeden ve gayrıdan bir ferd ile dava ve talebimiz yokdur dediklerin Mevlana-yı merkûm mahallinde ketb ve tahrîr ve ba‘de me‘ân irsâl olunan İbrahim Çelebi ile alâ-vukû‘ ... takrîr itmeğin ...”¹⁷

Üveys adındaki bir çocuğun yanmaya bağlı olarak gerçekleşen ölümünü anlatan bu kayıt, 17. ve 18. yüzyıla ait mahkeme kayıtlarında küçük çocukların ölümünü haber veren standart bir anlatım olarak belirmektedir. Benzer kalıplar üzerinden yapılan anlatımlarda birkaç husus ön plana çıkarılmakta ve sürecin gelişimi özetlenmekteydi. İlk olarak bir çocuğun kazayla karşılaştığı ve buna

¹⁶ Avner Gil‘adi, “‘The Child Was Small... Not So the Grief for Him’: Sources, Structure, and Content of Al-Sakhawi’s Consolation Treatise for Bereaved Parents”, *Poetics Today*, XIV/2 (1993), 374.

¹⁷ *Afyon Şer‘iyye Sicilleri* (bundan sonra AŞS) 527, varak (bundan sonra v.) 15a, hüküm (bundan sonra hkm.) 68 (Kasım 1701).

bağlı olarak öldüğü ya da yaralandığının ebeveyni, akrabaları ya da mahalle/köy sakinleri (bazı durumlarda mütesellim, subaşı gibi yerel görevlilerin) tarafından mahkemeye bildirilmesine ve olayın incelenmesi isteğinde bulunmasına yer verilmekteydi. Buna bağlı olarak bir keşif heyeti oluşturulmakta ve olay yerine gönderilmekteydi. Keşif heyeti, olay mahalline intikal ettikten sonra çocuğun cesedini incelerdi. Bu inceleme sırasında, varsa şahitler dinlenerek, olayın nasıl gerçekleştiği hakkında bilgi edinilirdi. Ardından çocuğun ailesinin “dem ve diyet”e yönelik taleplerine kulak verilir ve mahkemeye sunulacak nihai rapor hazırlanırdı.

Mahkeme için önemli olan kazanın nasıl gerçekleştiği ve ölen ya da yaralanan kişinin akrabalarının şikâyetleriydi. Bu öncelikler olayın detaylandırılmasının gerekliliğini çoğu zaman ortadan kaldırıyordu. Ancak yine de aktarılanlar çocukların karşılaştıkları kazaların niteliği ve nasıl gerçekleştiği gibi meseleler hakkında yorumlar geliştirmeye imkân verecek bir yapıya sahiptir.

Çocukların karşılaştıkları tehlikeleri ve kazaları evin içinde ve dışında ayırımı yaparak ele almak son derece işlevseldir. Evin içinde ve dışında çocukları bekleyen tehlikeler birbirlerinden farklıydı. Çocuklar havanın iyi olduğu bahar ve yaz aylarında dışarıda daha fazla vakit geçirirken soğuk kış aylarında eve kapanıyorlardı. Hava koşulları kazaların mevsimsel dağılımları üzerinde etkili olmaktaydı. Diğer taraftan çocuklar dört beş yaşlarına vardıklarında yavaş yavaş evin dışına taşmaya başlıyorlardı. Ama dışarıya taşanlar kızlardan ziyade erkeklerdi. Dolayısıyla tehlikelerle yüzleşenler de onlardı.

Çocuklar evin içinde en önemli sınavlarını ateşe karşı vermekteydiler. Avluyu da kapsayacak şekilde evin içinde yemek yapmak ve kış aylarında da ısınmak için kullanılan ocaklar iyi kollanmadıkları zaman çocuklar için ölümcül kazaların müsebbibi olabiliyordu. Faroqhi, 17. yüzyılda Ankara ve Kayseri evlerinin genellikle tek odadan müteşekkil, küçük evler olduğuna dikkat çekmiştir. Yine ona göre, aileler kış aylarında ısınma sorunundan dolayı ocağı yandığı odayı kullanıyor, böylece daha iç içe oturmak zorunda kalıyorlardı¹⁸.

¹⁸ Suraiya Faroqhi, *Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2002, s. 169.

Bu durumda çocukların ateşe yaklaşımları için yalnız bırakılmaları ya da büyükler tarafından unutulmaları yeterli olmaktaydı. Yanma vakalarının ekseriyeti Ekim ayından başlamak üzere Nisan ayına kadar olan dönemde gerçekleşiyordu. Bu, evin içinde daha çok vakit geçirilen aynı zamanda ısınma için ateşe ihtiyaç duyulan döneme tekabül ediyordu. Çocukların, Ekim-Nisan ayları arasında yanma sonucu gerçekleşen ölümlerinin mahkemeye bildirilmesi esnasında kullanılan dil onların ya yalnız bırakıldıklarını ya da unutulduklarını göstermektedir.

Mesela Ekim 1702’de adı kayıtlara geçirilmemiş Afyonlu bir anne, eşi evde değilken, dört yaşındaki kız çocuğunu, kapıyı üzerine kilitleyip, evin içinde yalnız başına bırakarak komşu ziyaretine gidecektir. Bu esnada ocağın ateşi yanıyordu. Dört yaşındaki çocuğun bu zaman zarfında ne yaptığını bilmek mümkün değildir. Bir ihtimal uyuyordu ya da annesi tarafından ateşle oynamaması konusunda uyarılmıştı. Her ne olursa olsun dört yaşındaki çocuk, yalnız bırakıldığı bir anda ağır bir şekilde yanacak ve yaşamını yitirecektir. Mahkeme tutanaklarına göre çocuğun kulaklarından başlamak üzere ayaklarına kadar birçok organı yanmıştı. Maalesef dört yaşındaki bir çocuğun ateşe nasıl yaklaşmış olabileceği ya da yandığı hakkında hiçbir ayrıntıya yer verilmemiştir¹⁹.

Çocukların ateşe yakın bir yerde yalnız bırakılmaları çok tehlikeliydi. Bir anlık dalgınlık yaşamlarına mal olabilmekteydi. Benzer kalıplar üzerinden anlatılan ağır ve ölümcül yanma vakaları genellikle çocukların yaşları zikredilmeden aktarılmıştır. Ancak bazı ayrıntılar onların emekleme aşamasında ya da henüz yürümeye başlamış, hareket kabiliyetleri nispeten zayıf ancak etrafa olan ilgileri gittikçe artan çocuklar olduğuna işaret etmektedir. Bu çocuklar ateşten hızlı bir şekilde uzaklaşacak ya da olayı daha az zararlarla atlatacak hareket kabiliyetine sahip değillerdi. Mart 1704’te yanarak ölen oğlunun ölüm haberini ve teftiş istediğini mahkemeye ileten bir baba, evin içinde kendi halinde yalnız başına bırakılan oğlunun ateşten kaçamadığını, “*ateş isâbet idub def’e kudreti olmadıği*” ifadelerini kullanarak dile getirecektir²⁰. Yanan çocuklarda oluşan ağır yanıklar bunu anlamaya yardımcı olmaktadır. Yanan çocuklardan birinin

¹⁹ AŞS 528, v. 4a, hkm. 18 (Ekim 1702).

²⁰ AŞS 528, v. 34a, hkm. 153 (Mart 1704).

“sol tarafının kıcı ve kolu ve sağ ayağı ve karnı”, kız olduğu belirtilen başka birinin “iki uylukları ve kışları ve ayakları” yanmıştır²¹. Yanan çocuklar bağlamında yaşın belirtildiği tek kayıt annesi tarafından yalnız başına eve kilitlenen, yukarıda kendisinden bahsedilen, kızın yaşındır. Tahmin edilerek dört yaşında olduğu söylenen bu kızın bütün vücudu yanmıştır.

Batı dünyasında kazalar üzerine yapılan araştırmalar, kazaların yarısından fazlasıyla dört yaşın altındaki çocukların karşılaştığını ortaya koymuştur²². Gordon, bu veriyi, 12. yüzyıldan 16. yüzyılın başına değin İngiltere’de, çocukları hastalandıktan ya da kaza geçirdikten sonra şifa aramak üzere onları aziz mezarlarına ve kutsal yerlere götüren ailelerin tutulan kayıtlarından elde etmiştir. Diğer taraftan Hanawalt, yine aynı dönemlerde İngiltere’de tutulan “soruşturma kayıtları”nı kullanarak, kazalar söz konusu olduğunda çocukluk döneminin 0-1 yaş, 2-3 yaş, 4-7 yaş ve 8-12 yaşları arası dönemler olmak üzere dört evreye ayrılabilceğini belirtmiştir. 0-3 yaş arasındaki çocuklar için en yaygın tehlike yanmaktı. 2-3 yaşındaki çocukların çevreye artan ilgileri yalnız bırakıldıklarında tehlikeli bir hale dönüşebiliyordu. Ancak üç yaşından sonra yanma vakalarında bir azalma meydana geliyordu²³. Hanawalt ve diğer Batılı tarihçilere çocukların karşılaştıkları kazalar hakkında ayrıntılı sınıflandırmalar yapma imkânını sağlayan “soruşturma kayıtları”ndaki araştırmalar, kaza geçiren çocuklarla ilgili olarak şer‘iyye sicillerinde tutulan kayıtlarla önemli oranda benzerlikler göstermektedir. Buradaki en önemli farklardan birisi “soruşturma kayıtları”nda çocukların yaşlarının genel olarak belirtilmiş olmasıdır. Araştırmalar sayesinde, çocukların karşılaştıkları kazaların listesi tutuluyor, kaza anında ne yaptıkları, kiminle birlikte oldukları gibi ayrıntılara yer veriliyordu. Elbette nihâî amaç, varsa sorumluluğu olanların ortaya çıkarılmasıydı.

²¹ AŞS 523, v. 35b, hkm. 141 (Temmuz 1695); AŞS 523, v. 12b, hkm. 57 (Kasım 1694); AŞS 528, v. 13a, hkm. 66 (Mart 1703).

²² Eleanora C. Gordon, “Accidents among Medieval Children as Seen From the Miracles of Six English Saints and Martyrs”, *Medical History*, 35 (1991), s. 149.

²³ Barbara A. Hanawalt, “Childrearing among the Lower Classes of Late Medieval England”, *The Journal of Interdisciplinary History*, VIII/1 (1977), 14-16. Karşılaştırma için bkz. Shulamith Sharar, *Childhood in the Middle Ages*, Routledge, London-New York 1990, s. 139-141.

Evin içinde çocukları bekleyen tehlikeler yanmakla sınırlı değildi. Osmanlı coğrafyasında yaygın oldukları anlaşılan su kuyuları²⁴, yaz aylarında uyumak için kullanılabilen evin damı²⁵, kesici aletler ve evde kullanılan eşyalar çocukların tuzağa düşmesine sebep olabiliyordu; ancak çocukları bu tehlikelerden uzak tutmak her zaman mümkün olmayabilirdi. Temmuz 1699'da Afyon'un İmaret Mahallesi'nden Ayşe, oğlu Hüseyin'in "su kumlukuna" düşüp boğulduğunu bildirmiştir²⁶. Mardin'de Temmuz 1598'de Zühre adlı küçük bir kız çocuğu ise acur sepetini kuyudan çekmek isterken kuyuya düşmüş ve boğulmuştur²⁷. Kayseri'de Kasım 1738'de Sofan adlı bir çocuk, şüpheleri çekecek şekilde, kendisini babasının kasaplık bıçağıyla yaralamıştır²⁸. Yine aynı kentte Haziran 1749'da bir kız çocuğu evin duvarından sokak tarafına düşmüş, bir süre sonra da ölmüştür²⁹. Afyon'dan Haziran 1691 tarihli ilginç bir kayıтта Emine adlı bir kız çocuğunun komşunun evinde çıkırıktan düşüp sol kalça kemiğini kırdığı bilgisi yer almaktadır³⁰.

Çocuklarla birlikte bütün aile fertlerinin ev ortamında karşılaştıkları en trajik kaza evin duvarının ya da tavanın çökmesiydi. Bu kazalarla birlikte, daha farklı gözlemlerin işaret ettiği üzere Anadolu coğrafyasında özellikle kırsal kesimlerde evler dayanıklı değildi. Ramsay, 19. yüzyılda Afyon'u tasvir ederken kentin temel olarak topraktan inşa edildiğini ifade etmiştir. Evler tahtadan ve çeşitli işlemlerden geçirilip güneşte kurutulan çamurdan yapılıyordu. Evlerin tavanları da sıra sıra dizilen tahtaların üzerine dökülen

²⁴ Abraham Marcus, *The Middle East on the Eve of Modernity Aleppo in the Eighteenth Century*, Columbia University Press, New York 1989, s. 344-345; Mustafa Oğuz, *Girit (Resmo) Şer'iyeye Sicil Defterleri (1061-1067)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2002, s. 299.

²⁵ Faroqhi, *Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam*, s. 169.

²⁶ AŞS 526, v. 1a, hkm. 3. "Su kumluku" sicilde şu şekilde yazılmıştır: دوشوب ... بوغولوب ... صو قوملوقته

²⁷ Ramazan Günay, *259 Numaralı Hicri 1006-1008 (Miladi 1598-1600) Tarihli Mardin Şer'iyeye Sicilinin Transkripsiyon ve Değerlendirmesi*, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Diyarbakır 2002, s. 19.

²⁸ Özen Tok, *130 Numaralı Kayseri Şer'iyeye Sicili (H. 1151/M. 1738-39) Transkripsiyon ve Değerlendirme*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri 1996, s. 267.

²⁹ Mehmet Ali Kılıç, *41/1 Numaralı Kayseri Şer'iyeye Sicili (H. 1048/M. 1638-1639) Transkripsiyon ve Değerlendirme*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri 2008, s. 152.

³⁰ AŞS 522, v. 28a, hkm. 132.

çamurdan müteşekkildi. Ramsay, güzel havalarda bununla idare edilebileceğini ancak yağmurlu havaların ortalığı çamur deryasına çevirebildiğini yazmıştır³¹. Kayıtlarda, Ramsay'in yazdıklarını doğrulayacak hatırı sayılır vaka mevcuttur. Afyon'dan Ocak 1695 tarihli bir sicil kaydında çöken tavandan bahsedilirken “*tahta ve döşeme ve toprak*” ifadeleri kullanılmıştır³². Benzer şekilde, Kayseri'den Mart 1679 tarihli bir kayıta “*tabhânenin damı örtüsü ağaçları çöküp*”³³ denilerek ev tavanlarının yapımında esas malzemenin tahta ve toprak olduğu belirtilmiştir. Yapı çökmelerinden kaynaklanan ölümlerin ne kadar yaygın olduğunu tahmin etmek güç olmakla birlikte kayıtlara düşen bazı vakalar zaman zaman feci sonuçların ortaya çıktığını göstermektedir. Ocak 1715'te Akşehir Sancağı'na bağlı İshaklı Kasabası'nda bir düğün münasebetiyle bir araya gelen kadın ve çocukların üzerine, akşam ile yatsı vakti arasında evin duvarı yıkılmış, bunun sonucunda orada bulunan yirmi sekiz kadın ve çocuktan yirmi beşi yaşamını yitirmiştir³⁴. Kış ve bahar aylarının yoğun yağışları, zayıf yapıların çökmesini kolaylaştırmaktaydı. Bu çökmeler, bazı ailelerin birden fazla çocuğunu elinden almaktaydı. Kayseri'de bir aile Mart 1679'da gece vakti çöken damın altında kalan büyük/küçük dört ferdiyi kaybetmiştir. Baba ve küçük bir oğul ise olaydan yara almadan kurtulmuştur³⁵. Yine aynı kentte, Nisan 1698'de evin sabah namazı vaktinde çöken duvarı bir ailenin Abdülkadir, Ahmed ve Ümmühani adlı küçük çocuklarına kıymıştır³⁶. Ocak 1695'te Afyon'un Tac Ahmed Mahallesi'nden Kezban adlı küçük bir kız çocuğunun, anneannesinde uyurken yatsı vaktinden sonra çöken damın altında kaldığını annesinin mahkemede verdiği ifadelerden öğrenmek mümkündür³⁷. Kayıtlara yansıyan bütün çökme vakaları, önceden tedbir almanın, kaçmanın daha zor olduğu ya da bütün aile fertlerinin evin içinde oldukları gece vakti

³¹ W. M. Ramsay, *Everyday Life in Turkey*, Hodder and Stoughton, London 1897, s. 3, 11-12, 47.

³² AŞS 523, v. 27a, hkm. 110.

³³ Mehmet Özbek, *88 Numaralı Kayseri Şer'iyeye Sicili H. 1089-1090 M. 1678-1679*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri 1995, s. 130-131.

³⁴ Başbakanlık Osmanlı Arşivi, İbn'ül-Emin Dahiliye (BOA, İE.DH), 29/2559.

³⁵ Özbek, *a.g.t.*, s. 130-131.

³⁶ Ali Kaplan, *104 Numaralı Kayseri Şer'iyeye Sicili Defteri (H. 1109/M. 1697-H. 110/M. 1698) Transkripsiyon ve Değerlendirme*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri 1999, s. 86-87.

³⁷ AŞS 523, v. 27a, hkm. 110.

gerçekleşmiştir. Dam çökmeleriyle ölüm arasındaki ilişki gece aracılığıyla kuruluyordu.

Çocuklar dört beş yaşlarına girdikten sonra evin sınırlarını aşmaya başlıyorlardı. Erkekler babalarını takip ediyor ya da edindikleri arkadaşlarıyla etrafı keşfetmeye başlıyorlardı. Bundan sonra onları sokaklarda, tarlalarda ve su kenarlarında yeni tehlikeler bekliyordu. Yüzmenin, koşup oynamanın, ağaçlara tırmanıp kuşları kovalamanın çocuklarda yarattığı heyecanın bir bedeli vardı. Ev ortamının dışında gerçekleşen kazalarda cinsel bir farklılaşma da ortaya çıkıyordu. Bu kazalarda erkeklerin büyük bir ağırlığı bulunmaktaydı. Kayıtlar, kız çocukları hakkında derin bir sessizliğe gömülürken, boğulan, ağaçlardan veya yüksek bir taşın üzerinden düşüp ölen erkek çocukların haberini vermektedir. Evin dışında gerçekleşen kazalarda erkeklerin hissedilen ağırlığı kızların oynamadığı anlamına gelmiyordu; fakat kızlar daha çok evin sınırları içinde ya da hemen yakındaki sokakta tutulurken, erkek çocuklar daha rahat ve özgürce hareket ediyorlardı.

Çocukların 19. yüzyıldan önce Anadolu’da nasıl vakit geçirdikleri, hangi oyunları oynadıkları hakkında çok az şey üretilmiştir³⁸. 19. yüzyılın ikinci yarısı ve 20. yüzyılın başında yapılan çalışmalar bu hususta çok önemli bilgiler sağlıyor olmakla birlikte genelde İstanbul’u konu edinmektedir. Abdülaziz Bey ile Balıkhane Nazırı Ali Rıza Bey’in eserleri İstanbullu çocukların oynadıkları oyunlardan bahsetmektedir³⁹. Cumhuriyet’in kuruluşundan sonra Türkiye’nin hemen hemen her yerinden yapılan folklor derlemeleri çocuklar ve oynadıkları oyunlara dair değerli katkılar sağlamıştır. Daha sonraları da çocuk oyunları üzerine birçok yeni derleme yapılacaktır⁴⁰. Yapılan derlemelerde kayda geçirilen oyunların önemli bir kısmının çeşitli değişimlere uğrayarak çocuklar tarafından yüzyıllardır oynandığını düşünmek mümkündür. Metin And, Thomas Hyde’in 1694 yazdığı bir kitapta Türk oyunlarını tanıtırken “mangala” adıyla

³⁸ Tezcan, *Osmanlı Sarayının Çocukları*, s. 154-171; Özdemir Nutku, “Osmanlı Şenliklerinde Çocuk”, *Toplumsal Tarihte Çocuk*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1994, s. 49-50.

³⁹ Abdülaziz Bey, *Osmanlı Âdet, Merasim ve Tabirleri*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2002, s. 39; Balıkhane Nazırı Ali Rıza Bey, *Eski Zamanlarda İstanbul Hayatı*, Kitabevi, İstanbul 2011, s. 13-16.

⁴⁰ Sedat Veyis Örnek, *Geleneksel Kültürümüzde Çocuk*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1979, s. 305-315; M. Öcal Oğuz-Petek Ersoy, *Türkiye’de 2004 Yılında Yaşayan Geleneksel Çocuk Oyunları*, Gazi Üniversitesi THBMER Yayını, Ankara 2007.

bilinen bir oyundan bahsettiğini yazmaktadır. Ona göre “mangala” bugün de Anadolu’nun farklı yerlerinde değişik isimlerle oynanmaktadır⁴¹. Diğer oyunlardaki tarihsel derinliğin görülebilmesi için yeni araştırmalara ihtiyaç vardır.

Kayıtlar, çocukların sokaklarda veya daha başka mekanlarda oyunlar oynadıklarını haber verirken, bu oyunların isimleri ve nasıl oynandıkları hususunda genelde suskun kalmaktadır. Bu kayıtlardan yalnızca birinde ateşin de bir parçası olduğu anlaşılan bir oyundan bahsedilmektedir. Sokakta oynanan ve “ateş ve ketani çöbü”⁴² olarak isimlendirilen bu oyun tehlikelerle doluydu. Öyle ki bu oyunu oynayan çocuklardan birine ateş isabet etmiş, buna bağlı olarak kalçası, elleri, göbeği, çenesi, dudakları gibi birçok uzvu yanmıştır⁴³. Oynarken yaralanan ya da ölen başka çocuklar da mevcuttu. Maalesef bu çocukların oynadıkları oyunların ne olduğu, bu oyunların kaç kişiyle oynandığı hakkında çok az ayrıntıya yer verilmiştir⁴⁴. Bazı bulgular çocuklar ve muhtemelen yetişkinlerin oynayıp, eğlendikleri “mahall-i mel’abe”nin varlığını ortaya koymaktadır⁴⁵.

Erkek çocuklar kuşları kovalıyor, su kenarlarına eğlenmek ve yıkanmak için uğruyorlardı; ancak bu bazıları için ölümcül sonuçlar doğurmuştur. Mayıs 1665’te Yusuf adlı bir çocuk tırmanmaması gereken yükseklikteki serçe yavrusunu almak isterken düşüp ölmüştür⁴⁶. Çocuklar suda yıkanırken ya da su

⁴¹ Metin And, “Geleneksel Kültürlerde Çocuğun Yeri ve Anlamı”, *Çocuk Kültürü I. Ulusal Çocuk Kültürü Kongresi Bildirileri*, Ankara Üniversitesi Çocuk Kültürü Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayınları, Ankara 1997, s. 400-404.

⁴² اتش و کتانی چوبی اوینارکن. Maalesef, kontrol edebilmek ve doğruluğundan emin olabilmek için bakılan hiçbir kaynaktan bu oyunun ismine ya da tehlikeli olabilecek oranda ateşle oynanan bir oyuna rastlamak mümkün olmadı. Buraya dahil edilmesinin sebebi, çocuk oyunları üzerine araştırma yapanların bu oyun ya da benzerlerine rastlama ihtimalinin doğurabileceği bir karşılaştırmaya (ya da burada yanlış okunduysa bunun düzeltilmesine) fırsat verme arzusudur.

⁴³ AŞS 526, v. 37b, hkm. 181 (Mart 1697).

⁴⁴ Özbek, *a.g.t.*, s. 342. İlhami Temur, *136 Numaralı Kayseri Şer’iye Sicili Defteri*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri 1997, s. 267.

⁴⁵ AŞS 540, v. 24b, hkm. 83 (Mart 1736).

⁴⁶ Ferdi Gökbuğa, *H. 1075/M. 1665 Tarihli 124 No’lu Manisa Şer’iyye Sicili Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi*, Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Manisa 2008, s. 179-180.

kenarlarında vakit geçirirken boğulabiliyordu. Yaz aylarında akan sularda yıkanmak adetinin ne kadar yaygın olduğunu bilmek mümkün olmamakla birlikte serinlemek amacıyla bu sulara çokça girildiğini tahmin etmek zor değildir⁴⁷.

Büyüdükçe erkek çocukların ilgi alanları değişiyordu. Gençliğe adım atmaya başlayan erkekler bu yaş döneminin kendine has davranış kalıplarıyla tanışıyorlardı. Buluğa yaklaşırken bir erkek olarak yaşamlarının yeni bir evresine geçmeye başladıklarının en belirgin işaretlerinden birisi taşımaya başladıkları bıçaklarıydı⁴⁸. Bazılarının oldukça süslü ve nakışlı olduğu anlaşılan bu bıçaklar erkeklerin, bunların arasında da özellikle gençlerin kıyafetlerini tamamlayan görsel zenginliği yüksek bir unsur olarak belirliyordu. Ancak kıyafeti tamamlayan ve kişiye artık yetişkin bir erkek olduğunu anlatan ve gösteren bu bıçakların sürekli bir şekilde belde durduğunu düşünmemek gerekir. Genç erkekler kavga sırasında bellerindeki bıçaklarını kullanmaktan çekinmeyerek, onların yalnızca bir gösteriş unsuru olmadığını göstermeye çok istekliydiler. Hançer ve bıçakların şekilleri hakkında bilgiler edinmeyi sağlayan da bu kavgalar sonrasında mahkemeye taşınan vakalardır. Böylece bıçaklar sıcakkanlı taşıyıcılarının elinde bir yaralama ve öldürme aracına dönüşebiliyordu.

Kasım 1700’de Afyon Mahkemesi’ne yansıyan bir vakada, İsmihan adlı bir kadın Bayram adındaki “emred” oğlunun İnaz köyünde Hamza adlı birisi tarafından bıçakla vurularak öldürüldüğünü bildirerek, şikâyetle bulunmuştur. Keşif heyeti, Bayram’ın sol uyluğundaki bıçak yarısından öldüğünü rapor etmiş, Hamza ise “*kara saplı bıçağım ile hataen urdum*” diyerek pişmanlığını dile getirmiştir⁴⁹. Hamza’nın ifadesi bir kişiyi öldürmüş olmanın verdiği pişmanlıktan kaynaklanmıyor olabilirdi. Çünkü erkekler bıçakları bir oyun ve eğlence aracı olarak da kullanıyorlardı. Yani Bayram gerçekten hatayla bıçaklanmış olabilirdi. Bu olaydan yaklaşık dört yıl sonra, Aralık 1704’te yine Afyon Mahkemesi’ne yansıyan bir olay bu ihtimalin göz ardı edilmemesi

⁴⁷ AŞS 523, v. 15b, hkm. 66 (Haziran 1694); AŞS 526, v. 2b, hkm. 12 (Ağustos 1699); AŞS 528, v. 21b, hkm. 107 (Haziran 1703).

⁴⁸ Fiziksel ve toplumsal erişkinlik üzerine bkz. Arnold Van Gennep, *The Rites of Passage*, The University of Chicago Press, Chicago 1960, s. 65-71.

⁴⁹ AŞS 526, v. 32a/b, hkm. 162.

gerektiğini göstermektedir. Olay “*emred*” olarak nitelendirilen Mustafa’nın “*ala-tarîk’ül-lâtiife oynaşurken*” Eyüp adındaki çocuğu yanlışlıkla yaralamasıyla ilgilidir. Neyse ki Eyüp kazayı hafif yaralarla atlatacaktır⁵⁰. Mustafa ile Eyüp’ün nasıl bir oyun oynadıkları, bıçağın bu oyunun bir parçası olup olmadığı, yaralanma olayının tam olarak nasıl gerçekleştiği bilinmemektedir. Ancak gerçek olan şu ki gençler ve onlara yakın olan çocuklar için belde taşınan bıçaklar tehlikeli ama bir o kadar da çekiciydi.

Çoğunlukla ölümlerle sonuçlanan vakalar kayıtlara yansıdığı için bunların tüm kazaların sadece küçük bir oranını oluşturduklarını düşünmek mümkündür. Fetva mecmuaları bu eksikliğin giderilmesine ve konuya derinlik kazandırılmasına yardımcı olabilecek fetvalar barındırmaktadır. Burada çocukların karşılaştıkları kazalar “*diyet*” meselesi bağlamında ele alınmıştır. Sorumlunun kim olduğu sorusuna cevap aranmış, böylece ilginç ayrıntılar sunulmuştur. Fetva mecmualarında tartışılan kazalarla çocukların gündelik yaşamda karşılaştıkları tehlikeler arasında bir paralellik mevcuttur. Mesela bakımı annesinde olan iki yaşındaki bir çocuğun kimsenin bulunmadığı bir odada onun tarafından yalnız bırakılması neticesinde ateşe düşüp ölmesine dair bir fetva bulunmaktadır⁵¹. Fetvaların ön plana çıkarttığı tehlikeler boğulma, hayvan tepmesi, at, ağaç ve arabadan düşme ile çocukların birbirleriyle oynamasının yol açtığı sorunlardı⁵². Çocuklar oynarken oklarla birbirlerinin gözünü çıkarabiliyorlardı⁵³. Ya da sık bir şekilde yaşandığı üzere hayvanların etrafında dolaşp onlarla ilgileniyor, bunun sonucunda hayvanlar tarafından ya tepiliyor ya da onların altında kalarak eziliyorlardı⁵⁴. Fetvaların birinde, çocuktan beklenebilecek bir davranış olarak, hayvanı dürtmesinden ve bunun doğurduğu sonuçtan bahsedilmektedir; “*Zeyd atına binüb mülk arsasında dururken Amr-ı sagîr Zeyd’in emrinsiz atın ardına gelüb atı dürtmekle at kıç*

⁵⁰ AŞS 528, v. 44a, hkm. 200.

⁵¹ Yenişehirli Abdullah Efendi, *Behcet’ül-Fetâvâ*, University of Michigan, Special Collections Islamic Manuscripts, Isl. Ms. 673, 1741, v. 233b.

⁵² Avner Gil’adi, “Infants, Children, and Death in Medieval Muslim Society: Some Preliminary Observations”, *Social History of Medicine*, III/3 (1990), 355-356.

⁵³ Çatalcalı Ali Efendi, *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, II, Sahâfiye-i Osmaniye Şirketi, İstanbul 1894, 307.

⁵⁴ Menteşzâde Abdurrahim Efendi, *Fetâvâ-yı Abdurrahim*, I, Daru’t-Tibâat’ül-Ma’mûre, İstanbul 1827, 360-361.

ayağı ile Amr'ı depüb katl eylese" sorumlunun kim olacağı sorulmaktadır⁵⁵. Çocukların hayvanlarla ilişkilerindeki tecrübesizliği onların sonu olabiliyordu. Buna dair bir fetvada onların oldukça basit nedenlerden dolayı öldüğüne işaret edilmektedir; "*Zeyd-i sagîr Amr'ın bargirini Amr'ın izninsiz alub yularını beline bağlayub götürürken bargir ürküb sagîri sürümekle sagîr fevt olsa*" denilmektedir⁵⁶. Hayvanları suya götürmek, onların üzerine binmek çocukların hoşuna gidiyor olmalıydı. Bir fetvada suya götürdüğü at tarafından sürüklenerek boğulan bir çocuk konu edilmiştir⁵⁷.

Erken yaşlardan itibaren bir ustanın yanına çıraklığa giren çocuklar vardı. Mesleğin ve bilginin aktarımında önemli bir yeri olan çıraklık, ustaya itaat ve bağlılık gerektirmekteydi. Ustalarla çırakları arasında zamanla yakın bir bağ kurulmaktaydı. Çocuklar ustalarıyla birlikte eğlencelere gidiyor ya da onların çeşitli ayak işlerini görüyorlardı. Fetvalar çocukların karşılaştıkları tehlikeleri ele alırken bu ilişkilerin mahiyeti hakkında da ilginç bilgiler vermektedir. Birçok fetvada, ustalarının koruması altında olduğu halde at üzerinden düşen, hayvanlar tarafından tepilen, kalabalığın arasında ezilen çocukların durumu tartışılmıştır. Burada da dalgınlıkların ve bir anlık ihmalin çocukların ölümüne sebep olduğu üzerinde durulmuştur⁵⁸.

Kazaların fetva mecmualarındaki anlatımında en dikkat çekici husus genellikle erkek çocuklarla ilişkilendirilmiş olmalarıdır. Ağaçlara tırmanan, hayvanları suya götüren, ata binen, at tarafından tepilen, arabanın altında kalan hep erkek çocuklardı. Aslında bu bir kurgudan ziyade gündelik yaşamın yansımasıydı. Kızlar, çocukluk yaşlarından itibaren erkeklere ait kabul edilen bu uğraşlarla hiçbir şekilde ilişkilendirilmemiştir. Onlar ya küçük bebekler ya da kadınlar arasındaki ilişkilerin bir parçası olarak görünüyorlardı. Mesela bir fetvada, uyumadığı için annesinin izniyle haşhaş içirilen bundan dolayı ölen bir kız çocuğu konu edilmiştir. Bu elbette bir erkek çocuğu da olabilirdi. Başka bir

⁵⁵ Çatalcalı, *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, s. 310.

⁵⁶ Feyzullah Efendi, *Fetâvâ-yı Feyziye*, Daru't-Tıbâat'ül-Âmire, İstanbul 1850, s. 533.

⁵⁷ Feyzullah Efendi, *Fetâvâ-yı Feyziye*, s. 523.

⁵⁸ Yenişehirli, *Behcet'ül-Fetâvâ*, v. 233b; Çatalcalı, *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, s. 310-311; Menteşzâde, *Fetâvâ-yı Abdurrahim*, s. 310-311.

fetvada yetişkin bir kadın tarafından dövülerek beli kırılan bir kız çocuğu üzerinde durulmuştur⁵⁹.

Çocukların karşılaştıkları tehlikeler ve kazalar hususunda fetva mecmuaları ile mahkeme kayıtları birbirini tamamlıyor görünmektedir. Evin dışı çocukluktan itibaren erkek çocuklara ait bir alandı. Bunu dönemin diğer kaynakları da doğrulamaktadır. 17. yüzyılın ilk yarısında çocukların terbiyesi üzerine yazılan bir kitapta erkek çocukların, gelenek takip edilerek, öncelikle üç şeyi öğrenmeleri gerektiği üzerinde durulmuştur. Bunlar yazı yazmak, yüzmek ve ok atmaktı⁶⁰. Kızlar ise dikiş dikmek, yemek yapmak, yün eğirmek gibi eve ve kadınlara mahsus kabul edilen işleri öğrenmeliydi⁶¹. Acaba Haziran 1691'de çıkırgın üzerinden düşerek kalça kemiğini kırdığı söylenen küçük kız Emine, komşunun evinde dokuma veya yün eğirme işi öğrenmeye çalışırken mi düşmüştü⁶²?

Çocuklar etraflarındaki tehlikelerden nasıl korunacaktı? Aileler bu hususta ellerinden gelen önlemleri almış olmalıdır. Batı dünyasında Ortaçağlardan bugüne çocukların tehlikelerden korunmasına yönelik hatırı sayılı bir literatür oluşmuştur. Ortaçağda papazlar her pazar günü kiliseye gelen anneleri boğulma riskine karşı gece yatarken çocuklarını yataklarına almamayı öğütüyordu⁶³. Daha sonraları yazılan öğüt kitaplarında ebeveynler çocukların düşme, boğulma ya da yanmalarına sebep olabilecek ev ortamı içindeki ve dışındaki tehlikelere karşı uyarılmıştır. Bu uyarıların önemli bir kısmı küçük çocuklardan temel olarak sorumlu olduğu düşünülen annelere yönelikti. Anneler

⁵⁹ Menteshzâde, *Fetâvâ-yı Abdurrahim*, s. 360-361.

⁶⁰ Ebû'l-fazl Karaçelebizâde, *Talim-i Etfâl-i Müslimin*, Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, Arşiv No: 06 Mil Yz A 9056, v. 23a. Risalenin yazarı Ebû'l-fazl Karaçelebizâde Mahmud Efendi 1653'te İstanbul'da vefat etmiş bir Osmanlı âlimidir (Bkz. Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, III, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1996, 916).

⁶¹ Hüseyin Öztürk, *Kınalızâde Ali Çelebi'de Aile*, Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı Yayınları, Ankara 1990, s. 114; Osman Türer, "Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın Çocuk Terbiyesine Dair Düşünceleri", *İslam'da Aile ve Çocuk Terbiyesi 2*, Ensar Neşriyet, İstanbul 1996, 312; Faroqhi, *Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam*, s. 134-135.

⁶² AŞS 522, v. 28a, hkm. 132.

⁶³ Cunningham, *The Invention of Childhood*, s. 20.

sürekli bir şekilde uyanık durmaya davet edilmiş, çocuklar için daha güvenli bir ev ortamının nasıl oluşturulabileceği sorusuna kafa yorulmuştur⁶⁴.

Öğüt, vaaz ve kitapların çocukların tehlikelerden uzak tutulmasında ne kadar işlevsel oldukları tartışmaya açıktır. Ancak çocukların kendileri için tehlikeli addedilen yer ve eşyalardan uzak tutulmalarını sağlamaya yönelik sayısız hikaye ve masal üretilmiştir. Bu anlatılar sürekli bir şekilde yeniden üretiliyordu. Anneler çocuklarının karanlık basmadan eve dönmelerini sağlamak için kötü ruhların ve cinlerin içinde olduğu hikayeler uyduruyor⁶⁵, ormanlardan, derin sulardan, kuyulardan, ateşten uzak durmalarını sağlayabilmek için pusu kurmuş canavarların, cadıların, yarı insan yarı hayvan yaratıkların eşlik ettiği anlatılar üretiliyordu⁶⁶. Bu hikayelerin bazıları o kadar korkutucuydu ki kişiler büyüdüktan sonra da etkisinden kurtulamıyordu⁶⁷. Yürüme, oynama ve dışarıda gezme yaşına giren çocuklar için bu hikayeler anlatılırken, emekleyen çocukları evin içindeki ocaktan, kaynayan tencereden uzak tutmak için kundaklama yoluna gidiliyordu⁶⁸. Böylelikle anneler çocuklarının daha güvende olduklarını düşünüyor, akılları arkada kalmadan işlerini yapıyordu.

Osmanlı dünyasında çocukları tehlikeli yerlerden ve aletlerden uzak tutmak için hangi büyümlü hikayeler anlatılıyordu? Bu soruya araştırmaların şu aşamasında tatmin edici bir cevap geliştirmek mümkün değildir. Çocukları kazalardan ve diğer tehlikelerden korumak için herhalde, seyyahların dikkatini çektiği üzere, nazar boncuklarıyla yetinmiyorlardı⁶⁹. Edhem İbrahim Paşa, 19.

⁶⁴ Mary Lindemann, "Health and Science", *A Cultural History of Childhood and Family*, IV, Berg, Oxford-New York 2010, 175; Joel A. Tarr-Mark Tebeau, "Managing Danger in the Home Environment, 1900-1940", *Journal of Social History*, XXIX/4 (1996), 798.

⁶⁵ Herman W. Roodenburg, "The Autobiography of Isabella De Moerloose: Sex, Childrearing and Popular Belief in Seventeenth Century Holland", *Journal of Social History*, XVIII/4 (1985), 522.

⁶⁶ Arnold Van Gennep, *Manuel de Folklore Français Contemporain*, Tome Premier I, Éditions Auguste Picard, Paris 1943, s. 156-160; Marc Soriano-Julia Bloc Frey, "From Tales of Warning to Formulettes: The Oral Tradition in French Children's Literature", *Yale French Studies*, 43 (1969), s. 25-27.

⁶⁷ Roodenburg, "The Autobiography of Isabella De Moerloose", s. 523.

⁶⁸ John C. Burnham, "Why Did the Infants and Toddlers Die? Shifts in Americans' Ideas of Responsibility for Accidents: From Blaming Mom to Engineering", *Journal of Social History*, XXIX/4 (1996), 819.

⁶⁹ Lucy M. J. Garnett, *The Women of Turkey and Their Folk-lore*, II, David Nutt, London 1891, 472, 474-475; Ramsay, *Everyday Life in Turkey*, s. 60-65.

yüzyılın ikinci yarısında çocuklar için yazdığı “Terbiyetü’l-Etfâl” adlı eserinde, adeta sicil ve fetvalarda yer alan kazaları özetleyerek, çocukları dikkatli olmaya ve ebeveynlerinin sözünden çıkmamaya davet etmiştir. O, çocuklara dönen değirmen, çark, su, giden araba, çürük ev ve duvardan uzak durmalarını tembih etmektedir. Ayrıca çocukları kazaların kendileri üzerinde bırakabileceği kalıcı izler konusunda da uyarmakta, korku veren bir dil kullanmaktadır. Bıçaklarla oynamanın sakıncalarından bahsederken “*bıçak ziyade keskin olub parmağı bütün bütün doğramış ise kesilen parmak bir dahi yerine konmaz bütün ömrü[nüzde] parmaksız kalır[sınız]*” diye yazarak çocukları uyarmakta ve korkutmaktadır⁷⁰. Çeşitli edebiyat ürünleri ve aktarılan anılar da çocukların korkutulduğunu, bu şekilde istenmeyen eylem ve yerlerden uzak tutulmaya çalışıldığını göstermektedir⁷¹. Destanların, meddah hikayelerinin ve efsanelerin bu açıdan bir okumaya tabi tutulması yararlı olacaktır. Ancak Anadolu’da özellikle kırsal kesimlerde çocukların tehlikeli yerlerden uzak tutulmalarına yönelik korkutucu hikayelerin halen anlatıldığı bilinmektedir⁷².

2. Sorumlu Aramak; İşaretler, Korkular, Soruşturmalar

Çocukları bir yerden düşen, yanan, boğulan ya da bir bıçağa kurban olan ailelerin büyük bir üzüntüye gark oldukları muhakkaktır. Ebeveynler muhtemelen çocuklarını daha iyi kollayamadıkları için kendilerini suçluyorlardı. Elbette bu insani duyguların ve üzüntülerin kayıtlara yansımamış olması son derece doğaldır. Ancak bazı ayrıntılar kazalardan sonra bir sorumlu bulma arayışına ya da sorumlu tutulabileceğini düşünen kişilerin telaşına tanıklık etmektedir. Çocuklarla ilgili kazaların mahkemeye intikal ettirilmesi iki taraflı bir gereklilikten kaynaklanmaktaydı. Birincisi, kaza geçirip yaralanan ya

⁷⁰ Edhem İbrahim Paşa, *Terbiyetü’l-Etfâl*, Matbaa-i Amire, İstanbul 1293, s. 65.

⁷¹ Necdet Sakaoğlu, “20. Yüzyılda Üç Çocukluk: Babamın Çocukluğu, Kendi Çocukluğum, Oğlumun Çocukluğu”, 3. *Ulusal Çocuk Kültürü Kongresi Dünya ve Türkiye’de Değişen Çocukluk*, Ankara Üniversitesi Çocuk Kültürü Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayınları, Ankara 2001, s. 129; Amil Çelebioğlu, *Türk Ninniler Hazinesi*, Kitabevi, İstanbul 1995, s. 340-345.

⁷² Anadolu’nun bu açıdan zengin bir birikime sahip olduğu kısa sohbetler sonrasında bile kendini göstermektedir. Ege bölgesinin bazı yerlerinde çocukların, dalları zayıf olan incir ağaçlarına çıkmasını engellemek için “*düşer de delirirsin*” hikayeleri anlatılmaktadır. Aynı bölgede “*deniz hikayeleri*” de yaygındır. Bu bilgi için arkadaşım Mustafa Özbaş’a müteşekkirim.

da yaşamını yitiren çocuğun ailesi, akrabaları veya kazanın meydana geldiği köyün, mahallenin insanların başlattıkları girişimdi. Mahkemeye başvuranlar kazanın nasıl gerçekleştiğinin tespit edilmesini ya da sorumlu olup olmadığının bir an evvel ortaya çıkarılıp davanın kapatılmasını istiyorlardı. Böylece olayın kendileriyle ilgili olmadığı mahkemece tanınmış olacaktı. Bu nedenle kaza vakalarının önemli bir kısmının mahkemeye bildirilmesindeki temel amaç, suçlu bulma kaygısından ziyade kimsenin sorumlu olmadığını ilan etmeye yönelikti⁷³.

Meselenin diğer tarafında yerel görevliler bulunmaktaydı. İslam Hukuku'nda yaralama ya da adam öldürme kişi hakları ihlalinden kabul ediliyordu. Bu durumda olayı sahiplenmesi gereken yaralanan kişinin kendisi ya da öldürülenin akrabalarıydı. Öldürülenin bir mirasçısının olmaması ise devletin müdahalesine davetiye çıkarmaktaydı⁷⁴. Oysa Osmanlı'da yerel görevliler zaman zaman ölen kişilerin yaşayan akrabaları olduğu ve şikâyetle bulunmadıkları halde bu tür vakaları takip ediyorlardı. Ölüm ve yaralanma vakaları “diyet” ve “tazir” cezalarından birini gerektirmekteydi⁷⁵. Ölümün nasıl gerçekleştiği hakkında kendilerine çeşitli bilgiler ve şüpheler ulaşan mütesellim ve subaşı gibi yerel görevlilerin mahkemeye başvurarak bir soruşturma açılmasını sağlamaya çalışmaları genellikle bununla ilintilidir. Görevliler, üzerinde karar kılınan “diyet”ten ve diğer para cezalarından belli bir pay alıyorlardı⁷⁶. Bu nedenle fısıltı konusu olan şüpheli ölümleri takip etmeleri son derece doğaldı⁷⁷.

Mahkeme bu vakaların büyük çoğunluğunda yalnızca kayıt ve keşif işlevi görüyordu. Ancak bazı kazalar meydana geliş şekilleriyle dikkatlerden kaçmıyor, söylentilere sebep oluyordu. Ekim 1691'de Afyon Mahkemesi'ne bir merkepten düşme vakası yansımıştır. Ancak tartışma konusu olan olay Ekim ayından dört ay önce Haziran ayında gerçekleşmiştir. Durmuş oğlu Ahmed

⁷³ AŞS 522, v. 28a, hkm. 132 (Haziran 1691); Tok, *a.g.t.*, s. 290.

⁷⁴ Uriel Heyd, *Studies in Old Ottoman Criminal Law*, Clarendon Press, Oxford 1973, s. 241-242.

⁷⁵ M. Âkif Aydın, *Türk Hukuk Tarihi*, Hars Yayıncılık, İstanbul 2005, s. 210-217; Heyd, *Studies in Old Ottoman Criminal Law*, s. 308-311.

⁷⁶ Heyd, *Studies in Old Ottoman Criminal Law*, s. 205.

⁷⁷ AŞS 523, v. 20a, hkm. 86 (Ekim 1694); AŞS 523, v. 33b, hkm. 134 (Nisan 1695); AŞS 524, v. 42a, hkm. 179 (Temmuz 1696).

adındaki bir çocuk Haziran ayında merkepten düşerek sağ kolunu yaralamış, Ekim ayında da ölmüştür. Sorun Durmuş'un ölümünün “*taun*”dan⁷⁸ mı yoksa merkepten düşmüş olmasından mı kaynaklandığıydı. Öyle anlaşılıyor ki ahali Durmuş'un ölümünü merkepten düşmesine bağlıyor, olayın sorumlusu olarak gördükleri Eyüb adındaki birisini suçluyorlardı. Eyüb ise, korkusunu gizleme ihtiyacı hissetmeden, “*beni tahvîf ettiler*” diyerek mahkemeden keşifte bulunulmasını talep edecektir. Oluşturulan keşif heyetinin yaptığı incelemeler, Durmuş'un sağ kulağının arkasında taun işaretleri tespit edip Eyüb'ün korkularını dindirecektir⁷⁹.

Eyüb'ün duyduğu korku ancak daha farklı verilerle birleştirildiğinde anlam kazanacaktır. Ahmed ile Eyüb arasındaki akrabalık bağının ne olduğunu bilmek mümkün olmamasına karşın en azından baba oğul olmadıkları açıktır. Fetvalar çocukların başına gelen kazalardan kimin nasıl sorumlu tutulabileceğini açıklığa kavuşturmuştur. Velisinin izni olmadan merkebe bindirilen, yüzmeye götürülen ya da her hangi bir işe koşulan çocuklar bu faaliyetleri sırasında bir kazaya uğradıklarında mirasçıları “*diyet*” talebinde bulunma hakkına sahip olurdu. Eğer bu faaliyetler çocukların velisinin izniyle yapılmışsa bu durumda “*diyet*” talebinde bulunmak mümkün olmuyordu⁸⁰. Çocukların kendi aralarında ya da erişkinliğe henüz adım atmış gençlerle ilişkilerinde meydana gelen kazalarda suçlamalarda bulunmak ve bunları ispatlamak daha kolaydı. Burada kullanılan kesici ve delici aletlerin suçu, hata sonucu işlenmiş olsa dahi, ağırlaştırılan bir yanı vardı⁸¹.

Annelerinin bakımı ve gözetimi altında olan çocukların tehlikelerden korunması annelerin temel bir sorumluluğuydu. Bir ihmalin getirebileceği ölüm, çocuğun arkada kalan mirasçılarına isterlerse “*diyet*” talebinde bulunma imkânı

⁷⁸ “*Taun*” ve “*veba*” kavramları İslam dünyasında birbirinin yerine geçecek şekilde kullanılmıştır. Ancak veba, taunun da içinde olduğu bulaşıcı hastalıkların genel adıydı (Bkz. Michael W. Dols, *The Black Death in the Middle East*, Princeton University Press, Princeton-New Jersey 1977, s. 315-319).

⁷⁹ AŞS 522, v. 43a, hkm. 215.

⁸⁰ Menteşzâde, *Fetâvâ-yı Abdurrahim*, s. 360-361.

⁸¹ AŞS 527, v. 10b, hkm. 45 (Temmuz 1701); AŞS 528, v. 44a, hkm. 200 (Aralık 1704); Aydın, *Türk Hukuk Tarihi*, s. 211-212.

sağlamaktaydı⁸². Ancak böyle bir talep boşanmış çiftler için daha olası görünmektedir.

Sonuç

Çocuklar çağlar boyunca toplumun her zaman en kırılgan ve savunmasız kesimini oluşturdular. Eskiden evin içinde kesici aletler, ocakta yanan ateş, evin dışında da hayvanlar, sular onlar için bir tehdit kaynağı oluştururken modern çağda bunun yerini teknolojinin ilerlemesiyle elektronik aletler ya da okul yolundaki riskler almaya başladı. Oldukça tanıdık gözükken bu riskler ve bunların yol açtığı kazalar çocukların gündelik yaşamına dair neler anlatabilir?

Bu makalede, çocuk ölüm oranlarının dünyanın her yerinde günümüzle kıyaslanmayacak oranda yüksek seyrettiği bir zaman diliminde, 17. ve 18. yüzyılda Anadolu’da çocukların karşılaştıkları kazalar ele alınmaya çalışıldı. Ailelerin yüksek ölüm oranlarından dolayı kaybettikleri çocuklarına beklemedikleri kazalar neticesinde yenilerinin eklenmesinin onlar için trajik neticeler doğurduğu muhakkaktır. Ancak Osmanlı toplumunda ebeveynlerin ve genel olarak toplumun, çocukların ölümü karşısındaki duruşunu anlamamızı sağlayacak kaynakların yeterli düzeyde irdelendiği söylenemez. Mesela, aile fertleri için yazılan ve 17. yüzyılda ağırlığı iyice artan mersiyelerin⁸³ ya da mezar taşlarının bu açıdan ele alınması önemli katkılar sağlayacaktır. İslam dünyasında, Osmanlılardan biraz önce 14. yüzyıldan 16. yüzyılın başına değin Suriye ve Mısır coğrafyasında, bir kısmı bizzat çocuklarını kaybeden babalar tarafından yazılan “sabır” ve “taziye” risaleleri mevcuttur. Ölen çocukların cennete gittiği, arkada kalan akrabalarının da ölümü “Eyüp sabrı”yla karşılaşması gerektiği tavsiye edilmesine karşın, bu risalelerden yürek burkan bir acı sezinlemek mümkündür⁸⁴. 19. yüzyılın ortalarında yazılmış *Mecmâ‘ül-Adâb*’ta çocukları ölen babaların, Hz. Muhammed’den alıntılanarak, büyük bir

⁸² Yenişehirli, *Behcet’ül-Fetâvâ*, v. 233b; Judith E. Tucker, *In the House of the Law: Gender and Islamic Law in Ottoman Syria and Palestine*, University of California Press, Berkeley 1998, s. 127-128.

⁸³ Mustafa İsen, *Acıyı Bal Eylemek Türk Edebiyatında Mersiye*, Akçağ Yayınları, Ankara 1994, s. 116-124, 453-514.

⁸⁴ Avner Gil’adi, “Islamic Consolation Treaties for Bereaved Parents: Some Bibliographical Notes”, *Studia Islamica*, 81 (1995), s. 197-202.

musibetle karşı karşıya oldukları yazılmaktadır. Burada Allah'ın, meleklerine “*kulumun evladını kabz ettiniz mi? Ve kalbinin meyvesini aldınız mı?*” diye sorduğu aktarılmakta, “Kalbinin meyvesini” kaybeden ebeveynlere yine de sabırlı olmaları öğütlenmektedir⁸⁵. Ama sabır, ebeveyni “*firkât nâriyle yakan*”⁸⁶ bu ölümler karşısında pek dayanıksız olmalıydı.

Ancak çocukların herhangi bir nedenle gerçekleşen ölümlerinin öğreteceği tek şey bu olmamalıdır. Çocuklar hakkındaki kaynakların nispeten sınırlı, dağınık ve zaman zaman oldukça tekdüze olduğu bir araştırma alanında hiçbir ayrıntının kaçırılması lüksüne girilemez. İşte bu kazalar ve ölümler sahiplerine acı vermiş olmakla birlikte onların yaşam tarzları, yaşadıkları mekânlar ve nasıl vakit geçirdikleri hakkında ilginç ayrıntılar sağladıkları için, ironik bir şekilde, tarihçileri heyecanlandırmaktadır.

Bu kazalar, Osmanlı toplumunda çocukların, barındırdığı risklerle birlikte sokakta ve kırlarda vakit geçirdiğini, koşup oynadığını, bunun da toplum tarafından çocukluğun bir gereği olarak algılandığını göstermektedir. Bu nedenle çocukların “*belli bir yaşa kadar eve bağlı bir hayat*” yaşadıkları⁸⁷ iddiası, en azından Osmanlı Anadolu’su söz konusu olduğunda oldukça naif durmaktadır. Çocuk, oynayan, koşan bir varlık olarak algılanıyordu. 13. yüzyılda yaşamış olan Âşık Paşa insanın çocukluk dönemini oyunla tanımlamaktadır. Ona göre çocuk, iyiliği ve kötülüğü birbirinden ayıramayan, her anını oynayarak geçirmek isteyen bir varlıktan başka bir şey değildir⁸⁸. Dolayısıyla dönem boyunca yazılan ve önemli oranda sahiplerinin dünyasını yansıtan risale ve daha farklı metinlerde çocukların oyun oynamalarına karşı takınılan olumsuz tavrın⁸⁹ gündelik yaşamın bir parçası olmadığını söylemek abartı olmayacaktır.

⁸⁵ Sufizâde Seyyid Hasan Hulûsi, *Mecmâ‘ül-Adâb*, Şirket-i Sahafiye-i Osmaniye, İstanbul 1307, s. 121-122. Eserin ilk baskısı 1284/1867 tarihidir.

⁸⁶ 1793/1794 tarihli bir çocuk mezar taşından (Bkz. Yusuf Açıkgöz, *Anadolu Hisarı Osmanlı Dönemi Mezar Taşları Kitabelerinin Dil İncelemesi*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2007, s. 73).

⁸⁷ Nutku, “Osmanlı Şenliklerinde Çocuk”, s. 49.

⁸⁸ Âşık Paşa, *Garib-nâme*, I, haz. Kemal Yavuz, Türk Dil Kurumu Yayınları, İstanbul 2000, v. 64a.

⁸⁹ Hagen, “He Never Took the Path of Pastime and Play”, s. 104-105, 107, 113; Necdet Sakaoğlu, “Lütfiye-i Vehbi’de (18.yy.) Çocuk Eğitimiyle İlgili Görüşler”, *Çocuk Kültürü I*.

Kazaların cinsiyet dağılımı, çocuk tanımlamasının alt kategorileriyle birlikte ele alınması gerektiğini göstermektedir. Kızlar ve erkeklerin dünyası ergenliği beklemeden, çocukluğun erken dönemlerinden itibaren farklılaşmaya başlıyordu. Farklılaşma, çocukların evin dışına taşmaya başladıkları andan itibaren giderek belirginlik kazanmaya başlamaktaydı. Bunun izlerini sicillerde ve fetva mecmualarında rahat bir şekilde bulmak mümkündür. Çocukların karşılaştıkları kazalar bunu çarpıcı bir şekilde ortaya koymaktadır. Evin dışındaki kazaların büyük bir çoğunluğu erkeklerle ilintiliydi. Kızlar evin içinde ve çevresinde tutuluyordu. Bu yüzden çocuklar üzerine yapılacak araştırmalar, genellemelerden kaçınarak kızlar ve erkekleri ayrı kategoriler olarak düşünmelidir.

Kazalarla birlikte verilen çeşitli ayrıntılar çocukların elbiseleri, hastalandıklarında nasıl tedavi edildikleri ve yaşadıkları evin nasıl bir mekân olduğu hakkında önemli bilgiler sunmaktadır. Dolayısıyla kazalar söz konusu olduğunda meselenin bu bağlamıyla ilgilenmek daha verimli sonuçlar üretecektir. Şüphesiz ki kaleme alınan makale bu hususta bir girişten ibarettir; ama en azından, kazaların, çocuk ve toplum yaşantısının anlaşılmasında taşıdığı potansiyeli kısmen de olsa gösterdiği inancındadır. Burada ele alınan ve kısmen işlenmemiş gibi duran vakaların daha cesur bir yorum ve değerlendirmeye tâbi tutulabilmesi için çocuklarla birlikte aile içi ilişkiler üzerine daha fazla araştırmaya ihtiyaç vardır. Yeni araştırmalar, yeni bulguları ve daha güçlü yorumları sağlayacaktır.

Kaynakça

Adap Mecmuaları

Ebü'l-fazl Karaçelebizâde, *Talim-i Etfâl-i Müslimin*, Milli Kütüphaneye Yazmalar Koleksiyonu, Arşiv No: 06 Mil Yz A 9056.

Sufizâde Seyyid Hasan Hulûsi, *Mecmâ'ül-Adâb*, Şirket-i Sahafiye-i Osmaniye, İstanbul 1307.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi

İbn'ül-Emin Dahiliye (BOA İE.DH), 29/2559.

Fetva Mecmuaları

Çatalcalı Ali Efendi, *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, II, Sahâfiye-i Osmaniye Şirketi, İstanbul 1894.

Feyzullah Efendi, *Fetâvâ-yı Feyziye*, Daru't-Tıbbât'ül-Âmire, İstanbul 1850.

Menteşzâde Abdurrahim Efendi, *Fetâvâ-yı Abdurrahim*, I, Daru't-Tıbbât'ül-Ma'mûre, İstanbul 1827.

Yenişehirli Abdullah Efendi, *Behcet'ül-Fetâvâ*, University of Michigan, Special Collections Islamic Manuscripts, Isl. Ms. 673, 1741. (Ayrıca: HathiTrust Digital Library).

Siciller

Afyon Şer'iyeye Sicilleri (AŞS) No: 522, 523, 524, 526, 527, 528, 540.

Gökbuğa, Ferdi, *H. 1075/M. 1665 Tarihli 124 No'lu Manisa Şer'iyeye Sicili Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi*, Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Manisa 2008.

Günay, Ramazan, *259 Numaralı Hicri 1006-1008 (Miladi 1598-1600) Tarihli Mardin Şer'iyeye Sicilinin Transkripsiyon ve Değerlendirmesi*, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Diyarbakır 2002.

Kaplan, Ali, *104 Numaralı Kayseri Şer'iyeye Sicili Defteri (H. 1109/M. 1697-H. 110/M. 1698) Transkripsiyon ve Değerlendirme*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri 1999.

Kılıç, Mehmet Ali, *41/1 Numaralı Kayseri Şer'iyeye Sicili (H. 1048/M. 1638-1639) Transkripsiyon ve Değerlendirme*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri 2008.

Oğuz, Mustafa, *Girit (Resmo) Şer'iyeye Sicil Defterleri (1061-1067)*. Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2002.

Özbek, Mehmet, *88 Numaralı Kayseri Şer'iyeye Sicili H. 1089-1090 M. 1678-1679*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri 1995.

Temur, İlhami, *136 Numaralı Kayseri Şer'iyeye Sicili Defteri*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri 1997.

Tok, Özen, *130 Numaralı Kayseri Şer'iyeye Sicili (H. 1151/M. 1738-39) Transkripsiyon ve Değerlendirme*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri 1996.

Diğer Kaynaklar

Abdulaziz Bey, *Osmanlı Âdet, Merasim ve Tabirleri*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2002.

Açıkgöz, Yusuf, *Anadolu Hisarı Osmanlı Dönemi Mezar Taşları Kitabelerinin Dil İncelemesi*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2007.

And, Metin, "Geleneksel Kültürlerde Çocuğun Yeri ve Anlamı", *Çocuk Kültürü I. Ulusal Çocuk Kültürü Kongresi Bildirileri*, Ankara Üniversitesi Çocuk Kültürü Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayınları, Ankara 1997, s. 397-405.

Ariès, Philippe, *Centuries of Childhood A Social History of Family Life*, Alfred A. Knopf, New York 1962.

Âşık Paşa, *Garib-nâme*, 1, haz. Kemal Yavuz, Türk Dil Kurumu Yayınları, İstanbul 2000.

Aydın, M. Âkif, *Türk Hukuk Tarihi*, Hars Yayıncılık, İstanbul 2005.

Balikhane Nazırı Ali Rıza Bey, *Eski Zamanlarda İstanbul Hayatı*, Kitabevi, İstanbul 2011.

Burnham, John C., “Why Did the Infants and Toddlers Die? Shifts in Americans’ Ideas of Responsibility for Accidents: From Blaming Mom to Engineering”, *Journal of Social History*, XXIX/4 (1996), 817-837.

Cunningham, Hugh, *The Invention of Childhood*, BBC Books, London 2006.

_____, *Children and Childhood in Western Society since 1500*, Longman, London and New York 1995.

Çelebioğlu, Amil, *Türk Ninniler Hazinesi*, Kitabevi, İstanbul 1995.

Dols, Michael W., *The Black Death in the Middle East*, Princeton University Press, Princeton-New Jersey 1977.

Edhem İbrahim Paşa, *Terbiyetü’l-Etfâl*, Matbaa-i Amire, İstanbul 1293.

Faroqhi, Suraiya, *Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2002.

Garnett, Lucy M. J., *The Women of Turkey and Their Folk-lore*, II, David Nutt, London 1891.

Gil’adi, Avner, “Islamic Consolation Treaties for Bereaved Parents: Some Bibliographical Notes”, *Studia Islamica*, 81 (1995), s. 197-202.

_____, “‘The Child Was Small... Not So the Grief for Him’: Sources, Structure, and Content of Al-Sakhawi’s Consolation Treatise for Bereaved Parents”, *Poetics Today*, XIV/2 (1993), 367-386.

_____, *Children of Islam Concepts of Childhood in Medieval Muslim Society*, St. Martin’s Press, New York 1992.

_____, “Infants, Children, and Death in Medieval Muslim Society: Some Preliminary Observations”, *Social History of Medicine*, III/3 (1990), 345-368.

Gordon, Eleanora C., “Accidents among Medieval Children as Seen From the Miracles of Six English Saints and Martyrs”, *Medical History*, 35, (1991), s. 145-163.

Hagen, Gottfried, “‘He Never Took the Path of Pastime and Play’: Ideas of Childhood in Ottoman Hagiography”, *Scripta Ottomanica et Res Altaicae Festschrift für Barbara Kellner-Heinkele zu ihrem 60. Geburtstag*, Harrassowitz Verlag, Wiesbaden 2002, s. 95-118.

Hanawalt, Barbara A., *The Ties That Bound Peasant Families in Medieval England*, Oxford University Press, New York-Oxford 1986.

_____, "Childrearing among the Lower Classes of Late Medieval England", *The Journal of Interdisciplinary History*, VIII/1 (1977), 1-22.

Heyd, Uriel, *Studies in Old Ottoman Criminal Law*, Clarendon Press, Oxford 1973.

Heywood, Colin, "Centuries of Childhood: An Anniversary-and Epitaph?", *Journal of the History of Childhood and Youth*, III/3 (2010), 343-365.

İsen, Mustafa, *Acıyı Bal Eylemek Türk Edebiyatında Mersiye*, Akçağ Yayınları, Ankara 1994.

James, Allison- Chris Jenks- Alan Prout, *Theorizing Childhood*, Polity Press, Cambridge 1998.

Lindemann, Mary, "Health and Science", *A Cultural History of Childhood and Family*, IV, Berg, Oxford-New York 2010, 165-184.

Maksudyan, Nazan, *Hearing the Voiceless-Seeing the Invisible: Orphans and Destitute Children as Actors of Social, Economic, and Political History in the late Ottoman Empire*, Sabancı Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2008.

Marcus, Abraham, *The Middle East on the Eve of Modernity Aleppo in the Eighteenth Century*, Columbia University Press, New York 1989.

Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, III, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1996.

Miss Pardoe, *The City of The Sultan; And Domestic Manners of The Turks, in 1836*, I, Henry Colburn Publisher, London 1838.

Nutku, Özdemir, "Osmanlı Şenliklerinde Çocuk", *Toplumsal Tarihte Çocuk*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1994, s. 49-57.

Oğuz, M. Öcal- Petek Ersoy, *Türkiye'de 2004 Yılında Yaşayan Geleneksel Çocuk Oyunları*, Gazi Üniversitesi THBMER Yayını, Ankara 2007.

Okay, Cüneyd, *Osmanlı Çocuk Hayatında Yenileşmeler*, Kırkambar Yayınları, İstanbul 1998.

Onur, Bekir, *Türkiye'de Çocukluğun Tarihi*, İmge Kitabevi, Ankara 2005.

Örnek, Sedat Veyis, *Geleneksel Kültürümüzde Çocuk*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1979.

Öztan, Güven Gürkan, *Türkiye’de Çocukluğun Politik İnşası*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2009.

Öztürk, Hüseyin, *Kınalızâde Ali Çelebi’de Aile*, Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı Yayınları, Ankara 1990.

Pollock, Linda A., *Forgotten Children Parent-child relations from 1500 to 1900*, Cambridge University Press, 1996.

Ramsay, W. M., *Everyday Life in Turkey*, Hodder and Stoughton, London 1897.

Roodenburg, Herman W., “The Autobiography of Isabella De Moerloose: Sex, Childrearing and Popular Belief in Seventeenth Century Holland”, *Journal of Social History*, XVIII/4 (1985), 517-540.

Sakaoğlu, Necdet, “20. Yüzyılda Üç Çocukluk: Babamın Çocukluğu, Kendi Çocukluğum, Oğlumun Çocukluğu”, 3. *Ulusal Çocuk Kültürü Kongresi Dünya ve Türkiye’de Değişen Çocukluk*, Ankara Üniversitesi Çocuk Kültürü Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayınları, Ankara 2001, s. 127-133.

_____, “Lütfiye-i Vehbi’de (18.yy.) Çocuk Eğitimiyle İlgili Görüşler”, *Çocuk Kültürü I. Ulusal Çocuk Kültürü Kongresi Bildirileri*, Ankara Üniversitesi Çocuk Kültürü Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayınları, Ankara 1997, s. 71-97.

Sharar, Shulamith, *Childhood in the Middle Ages*, Routledge, London-New York 1990.

Soriano, Marc- Julia Bloc Frey, “From Tales of Warning to Formulettes: The Oral Tradition in French Children’s Literature”, *Yale French Studies*, 43 (1969), s. 24-43.

Tarr, Joel A.- Mark Tebeau, “Managing Danger in the Home Environment, 1900-1940”, *Journal of Social History*, XXIX/4 (1996), 797-816.

Tezcan, Hülya, *Osmanlı Sarayının Çocukları*, Aygaz, İstanbul 2006.

Tucker, Judith E., *In the House of the Law: Gender and Islamic Law in Ottoman Syria and Palestine*, University of California Press, Berkeley 1998.

Türer, Osman, “Erzurumlu İbrahim Hakkı’nın Çocuk Terbiyesine Dair Düşünceleri”, *İslam’da Aile ve Çocuk Terbiyesi 2*, Ensar Neşriyat, İstanbul 1996, s. 307-316.

van Gennep, Arnold, *The Rites of Passage*, The University of Chicago Press, Chicago 1960.

_____, *Manuel de Folklore Français Contemporain*, Tome Premier I, Éditions Auguste Picard, Paris 1943.

Yerasimos, Marianna, “16.-19. Yüzyıl Gravür ve Suluboyalarında Osmanlı Çocuk Figürleri”, *Toplumsal Tarihte Çocuk*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1994, s. 58-68.